Оповідання

Де б Кирило не був, що б не робив, скрізь оточала його атмосфера, густа й своєрідна, що заслоняла багато предметів, наче їх зовсім не було на світі. Атмосфера гаряча, тривожна, вся — небезпека і боротьба, вічний упад і підойма, розквіт надії й розпука, почуття сили й знесилля і безконечно довга дорога, на якій стільки вже полягло... Дорога, якій, здавалось, кінця не видко. Цілий ряд жертв, загин благородних, найближчих, чад крові і танець смерті, гарячий ворожий віддих, що припадає до сліду, й те вічне "мусиш", що гнало зв'язувать там, де розірвали, розжевріти те, що пригасало. Ту атмосферу носив Кирило з собою, як квітка запах. Вона одіпхала од нього родину, у ній розплились колишні звички й потреби молодого життя, розвіялось навіть прізвище власне. "Кирило", "товариш Кирило" — хіба він звався коли інакше?

Краса природи, принадність жінки, чари музики і слова — все се котилось, як хвилі в далекому морі, чужі й невидимі. Природа — се були день або ніч, зима чи літо — час зручний або незручний задля роботи; жінка — товариш чи ворог, пісня — лиш те, що кличе до боротьби. І двадцять три роки, подвоєні в тінях на худому обличчі, у зморшці на чолі, немов зреклись своїх прав, зсушили молодість...

Високий, стрункий, білявий; блакитні очі, притомлені трохи; темна сорочка, широкий пояс — такий приїхав він в город.

Учинив "явку", сказав пароль. Добре! Тільки треба зачекати листа.

А тим часом Кирила повели аж на край міста, де в певному захисті міг перебути.

Йшли довго душними вулицями, повними пилу, аж сіло сонце, і на золоті неба, як на тлі візантійського образу, зачорніли сільвети тополь та дахів. Товариш говорив щось нервово, наче хотів впевнити не тільки

Кирила, але й себе, що справа цікава, а тим часом в його облізлій фігурі і в поруділім пальті чулось щось винувате і безнадійне.

На квартирі їх стріла хазяйка і показала кімнату. Ну, тепер на добраніч. Як тільки надійде лист, зараз можна почати роботу. Кирило лишився сам і байдужно дивився, як ніч обгортала садок — чорна, густа і тепла. Сів на порозі і закурив. Було так тихо, спокійно. Червоний вогник цвів серед ночі, як квітка щастя, в пітьмі думалось ясно, як ніколи при світлі. Він думав про те, задля чого приїхав, що має зробити, і чорний павук-турбота почав уже ткать свої сіті.

Несподівано, раптом у чорну тишу щось впало. Живе, веселе і безтурботне. Заскакало по листі, збудило повітря, штовхнуло землю і вогко дихнуло просто в лице. Пронеслось шумом, обмило землю і щезло. А тоді виплив на небо місяць. Кирило вийшов у сад і якось разом убрав у себе важкі дерева, повні, як губка, водою, сріблястий регіт мокрих листочків, шептання крапель поміж галузок, обійми тіней з зеленим світлом і синє глибоке небо, просте, спокійне. Природа зітхнула повними грудьми, зітхнув і Кирило.

Невже він сього ніколи не бачив?

Було якось чудно і по-новому приємно, що лоскотали чоло холодні краплі, що спливало на нього зелене світло, що в серці стало так само спокійно, як і на небі...

Довго не міг заснути.

На другий день прокинувсь пізно — і перша думка була про лист. Побіг до хазяйки і одчинив двері.

— Добридень! Ніхто не приносив до мене листа?

— Ай!

Високе, чисто жіноче і різко-дзвінке, воно в блискавку злилось з рожевим тілом та з лопотом ніг. Ляснули двері і — стало пусто.

Знадвору в сіни вступала хазяйка. Ні, лист не приходна.

Се було дивно, що ту одповідь прийняв так байдужно.

Взяв шапку.

День був блискучий, літній. У праву руку їжився дахами та коминами фабрик задимлений город, наліво стелились зелені луки і вигинались фестони лісу. Направо? Чи вліво? Вагався хвилину — і подався на луку.

Наче нічого не одмінилось за сей короткий час, а чогось очі не так дивились і думки були не ті. Щось наче згубив і не хоче підняти" щось наче змив з нього вчорашній дощик — через те, може, було так легко. Приємно було ступати по твердій стежці, відчувати роботу тугих мускулів ніг. Раз-два!.. Підставляти лице під сонце і вітер і йти кудись без цілі, без думки про обов'язки, людей, роботу. Йти серед поля, купати тіло в золотих хвилях, а очі в блакиті. Як дикий звір. В тім було нове щось і ганебно солодке. Надвечір тільки повернув втомлений, чорний од сонця, як циган, з руками, повними квітів.

Вечерю подала хазяйська дочка. Се було те "ай!", сполохане вранці, молоденьке, біляве, з ніжною лінією тіла, курносе і синьооке.

Кирило простягнув руку.

— Я налякав вас уранці?

Воно пирснуло сміхом й надуло рожеві губки, повні і вогкі.

І знов Кирило почув у собі чудне щось: його надила лінія губ і їх рожева вогкість.

Ну, звісно, вона налякалась; прибирала, була неодягнена і не сподівалась, що хтось одчинить двері. Він просить вибачити, бо не міг знати, що в сьому домі є така... "Яка така?" — "Ну, така, така... панна Олена..." — "Олена?" — "Хіба не вгадав, що її звати Олена?" — "Ха-ха! А може, і не Олена?" — "Ну, то Наталя". — "Якраз! Ха-ха!" — "Ще не вгадав? Тепер вже напевно: Варвара, Настя, Оксана, Марія..." — "Ні й ні, ніколи він не вгадає, а от вона знає, що він Петро". — "Ба ні, не так..." — "Петро, Петро, Петро..."

З другої хати гукала хазяйка:

— Усте, де ти там щезла!

Ага, ось воно й вилізло шило з мішка. Для першої стрічі з панною Устею він їй дарує отсі квітки. "Отсей бур'ян?" Ну, коли се бур'ян, то він забирає назад.

Але Устя уже вхопила квіти й побігла з кімнати.

Й на другий день листа не було. Кирило обурився. Свинство, мерзота! Він марнує дорогий час, а вони там сидять собі згорнувши руки. І се партійна робота! Чорт знає що за порядки! Ходив по хаті великим та легким кроком, наче злість одривала його од землі, і дув на полумінь злості, щоб роздути в пожежу. А разом з тим, десь з глибини, сочились підземні джерела і гасили вогонь. Ловив нещирість і чув знеохоту, що блукала у ньому, як тінь бистроплинної хмарки. І се викликало у ньому гнів. Треба піти у город і розпитатись. Швидко зібрався, вийшов на вулицю і... повернув в поле.

А як тільки в розкриті очі вступило зелене, що котилось буйними хвилями луків та лісу, як тільки небо спустилось і ніжно торкнулось

обличчя, немов пушинка, як тільки в груди ввіллявсь золотий напій повітря, його сповила солодка втома, як у людини, що встала з смертельного ложа, і впало десь у безодню все, чим досі жив:

спека роботи, вогонь небезпеки, чад крові і боротьби... Так наче він тільки вчора родився, в один день з молодою природою. І не мав сили, не хтів спинитись над тим, що з ним робилось, струшував з себе всі думки й сумніви, як гуси з крил воду, перепливши нарешті річку.

Брів серед жита і дивився новими очима... ні, не новими, а тими, — що довго спали під вагою безвладних повіків, — дивись, як скипало молоде жито синім шумовинням колосся, як било хвилями у чорний ліс. А ліс кудись йшов. Йшли кудись сосни, ряди високих пнів. На вершечках, жовтих, як ананаси, лежали чорні корони, мов волохаті папахи. Здалека йшли, переходили річки, фіолетові дороги, глибокі багна — й замазали ноги, бо до половини пні були сірі, як засохле болото. Йшли і щезали у сизій млі.

Коли ж Кирило вступив у ліс, ноги сковзались у нього, як на паркеті, над головою химерно корчились гілки — клубки жовтих гадюк, гойдались кошлаті віти, наче фотелі, де спочивало сонце, а маленькі галузки, пучечки соснових гілок стелились на небі, як дороге гаптування по блакитному шовку. І сонце горіло за ними, як за китайським екраном.

За лісом дрімали луки, наче стоячі води під матом ряски. По них блукали тіні летючих хмар, наче хорти припадали, нюшили й щезали у резедових просторах.

Попадались маленькі озера, що грали лускою і тріпотіли, як срібна риба, кинута з річки на надбережну траву. Або великі — з муром синього очерету, з білим обличчям водяних лілій, з багнистими берегами, чорними і блискучими, як мокрі спини гіпопотамів, з теплим духом води і намулу.

І все було таке здорове, ціле, безжурне, і все співало хвалу безлюддю...

Кирило не питав вже хазяйку про лист. Але одного разу, як збирався виходить, вона сама подала йому листа.

Ага! Хіба се до нього? Ну, добре, добре... Взяв машинально і, не глянувши навіть, поклав у кишеню. Що вона каже? Приходив до нього і не застав? Се панна Устя склала той гарний букет? Що? Прохав зайти і конче сьогодні? Ну, добре, добре... Чудесні квіти, — і який смак має та панна Устя...

Тепер по цілих днях лежав над берегом річки і дивився на небо. Його займали хмари — ся неспокійна небесна людність, за якою він стежив; вічно жива, вічно рухлива. Часом здіймались там бучі, народні повстання. Мчали обурені юрми, чорні од гніву, грізні, з риком, з громом рушниць, з вогнями бомб, з червоними прапорами. Точились небесні війни, падали трупи, а їм толочили груди все нові лави. І невідомо, хто переміг.

Або знов було спокійно — і людність гуляла, як на бульварах. Радісно й легко пливли веселі громади в білих та синіх серпанках, ніжні дівчата, пишні жінки, рожеві діти, — і скрізь було повно радощів, сміху.

Часом з'являлись бліді хмаринки, довгі, худі, прозорі, немов сухотники проходжались десь на курорті понад блакитним морем.

Або паслися вівці — цілі отари білих ягнят, і як пастух — золоте сонце.

Кирило стежив творчі процеси, що відбувались на небі. Хтось невідомий, великий майстер, ліпив з сірої маси звірів, людей, птахів, будинки, вежі, городи цілі — і пускав їх на волю, щоб заселити небо. Але все те було сире, не встигало ствердіти і утрачало форму. Звірі

змінялись у вежі, з людей виходили гори, з городів — птахи; будинки приймали форму людей, а ті знов змінялись у скелі, що оточали глибокі, повноводі озера. Валились розкішні храми, розтавали на альпах сніги, і з пишних троянд осипались рожеві платочки. А невідомий вже шаленів — творив драконів, крилатих коней, грифів та крокодилів; але й ті жили тільки хвилинку, щоб перетворитись у щось нове. Тоді, знемігшись, в розпуці, мішав все разом у сірий хаос і сам розпливався у сум.

Цікаві теж були тіні і їх життя. Кирило зорив за ними, як вони корчились попід кущами, пнями дерев, під берегом річки, їм було боляче і невигідно. І тільки тоді, як сонце втомлялось і од вершечка слави спускалось униз, тіні помалу і обережно простували скорчені члени, росли і лізли все далі та далі. Надвечір вони лягли вже у весь свій зріст, лягли по долинах без краю довгі чорні тополі, тонкі крилаті вітряки, шпилясті дзвіниці, димарі фабрик — весь город циклопів, чорний, німий і ниций.

Кирило не чув докорів. Красу природи і її спокій пив хтиво, як спраглий воду, без думки і без сумніву. Як щось належне. Загублене щось і знайдене знову. Здалеку часом, як з-під землі, долітала до нього луна знайомих сигналів, але така бліда, безсила, що зараз вмирала. І він не хотів її слухать. Зате по ночах його мордувало. У сні здавалось, що він щось мусить, щось конче мусить зробити — й не може. Не має сили. Збирає всю міць, напружує волю, змивається потом — й не може. А мусить... Боліло.

Будився розбитий, безсилий, та перший сонячний промінь, що тягся до нього крізь шибку, вбирав у себе ту сонну мару і вертав сили.

Тепер Кирило ходив вже не сам — панна Устя знала чудові куточки, оази квіток. Вона йшла перед нього, свіжа і чиста, з блискавичною лінією тіла, і сміялась весело й тепло, як сонце. В лісі вона сідала десь на галузку і гойдала ногами, тугими і молодими. Наче русалка.

— Не дивіться на мене.

— Коли я хочу.

— А я не хочу.

— Мені байдуже.

— А я закриюсь.

— А я одкрию.

— Тільки насмільтесь.

— Уже насміливсь.

— Ай!

І знов те "ай", таке високе, лоскотливо-жіноче і срібно-дзвінке.

Він держав руки, а вона жмурила очі, ховала лице, і сміх сипавсь їй з горла, як лісові горіхи у кришталеву вазу.

Перекидались словами, пустими і незначними, аби подати один одному голос, і слова ті приставали до них, як будяки, що трудно одірвати з одежі.

Над берегом річки вона роззувалась, бродила по мілкій воді. Вода позволяла дивитись на її ноги, такі бліді, як віночок нарциса. По блакитній воді пливли й щезали легенькі хмари, а вона здавалась одною з них — рожева, прозора, позолочена сонцем.

Кирило надимав легкі і пускав берегом, наче стрілу:

— Ус-тя!

Тоді високий берег й його заломи, мур лісу і всі горби складали губи, так як Кирило, і вертали в одповідь:

— Ус-тя!

А Устя сміялась.

Разом, як дві берізки з одного пня, вони з'являлись тут, там, збирали квітки, вигрібали з-під листя гриби, купались в сонці і в холодках або, взявшись за руки, збігали з горбів у сочисті долини. І він не міг одрізнити її од шелесту лісу, од льоту хмар, запаху зілля. Вона була така наївна і така хитра, так мало і так багато знала, як та мурашка, що будує пишні палати і живе в темних комірках.

Лежали у високій траві, серед моря квіток, і роздивлялись: там, на самому споді, жовтіли черевички і дрібна потентиля, як зерна золотого піску, а над ними здіймались топольки вероніки, то сіро-блакитні, то густо-сині. Червоні помпони конюшини, немов їжачки, стовбурчили щетину з трилистих підставок, а пахучий чебрець ткав по схилу гори геліотроповий килим. Кашка розкрила скрізь парасольки. Серед білих наметів її тріпались крильця синіх метеликів. Часом на парасольку спускався жук і ловив сонце в зелене дзеркало крил. Устя таїла віддих, щоб його не злякати. Похмурий звіробой викидав купи зірок, яскраво-жовтих, проте сумних, як золоті кутаси на чорних боках домовини, а обік нього виганяв сіре та вузлувате стебло петрів батіг, по якому дряпались зрідка блакитні квіти, полинялі й нечесані. З трави на Кирила наводив око ромен. Дрібні дзвіночки розбігались по луці і сіяли сум, такі делікатні і такі ніжні, що самі дивувались, як животіють на світі. Недоступна кропива, обважніла насінням, немов бджола пергою, хазяйновито шепталась по своїх леговищах.

А там знов волохата центаврія хилилась на всі чотири боки, немов хотіла засипать синьо-рожевим цвітом усі простори. Оддаль кінський щавель, зруділий на сонці, курився брунатним димом, як похоронний факел, і стояли поважно, як золоті семисвічники по древніх храмах, коров'яки. Кирило показував Усті долини, де евфорбія таємничо котила в сочистих та сирових, як дійки корови, стеблинах молоко од темно-соснового низу до жовтих кругленьких розеток. На високих місцях поріс, як джунглі, сивий полин і п'янив повітря гіркими пахощами, густими й задушливими.

То там, то сям простягались до сонця котячі лапки, сухі, бездушні, м'якенькі, немов оксамит, а між ними польова м'ята кожну пару листочків прибрала в пояс з геліотропів. Усті з Кирилом здавалось, що наївні діантуси червоніли в траві, як дитячі обличчя, а над ними схиляв свої віти журливий дрік і плакав золотими сльозами. Окремо займали великі простори будяки, сині, аж сизі. Вони здавались покинутим вогнищем, що конало передсмертним блакитним димком. А там, по луках, світила жовта кульбаба, як зорі на небі, крутилась на одній ніжці березка, міцно тримався землі деревій, кивала сірими вітами собача рожа і на горохах сиділи, як метелі, біло-рожеві, червоно-сині і жовтогарячі квіти. Се була оргія квітів і трав, п'яний сон сонця, якесь шаленство кольорів, пахощів, форм...

Устя лежала і гризла якесь стебло, а Кирило нагнув до себе кущ зілля й припав до нього гарячим обличчям. І от без слів, без намови очі їх стрілись, як чотири найкращих квітки, і уста простяглися до уст. І разом з солодкою вогкістю в одно зіллявся смак гіркої трави...

Раз після того щось сталось. Коли був сам, серед ночі у своїй хаті, хтось кинув слово:

— Зрадник.

Голосно і виразно.

Зрадник? Хто?

Кирило озирнувся, але тіні спокійно лежали і спокійно блищали при світлі лампи малюнки на міщанських шпалерах.

Він сів на ліжко і несвідомо схопивсь за кишеню, де й досі лежав нерозпечатаний лист. Але не вийняв. Якась ворожнеча, якась відраза загарчала у ньому, немов збуджений пес, й рука безвладно впала назад. Почув утому і тихо сидів та прислухався, як у порожніх грудях лунало те слово. В грудях, од яких раптом одпливла кров і шугнув холод, як у щілину. Потому одразу зробилось душно, гаряча хвиля піднялась десь знизу, залляла ту порожнечу, вдарила в голову й зігнала Кирила з ліжка.

Чорт! Він має право. Право на повне життя... право двадцяти літ... Право одного життя, що не повториться більше... Хто заборонить? Хто може? Хто може згасить його "я", стерти всі кольори, знищити запах... хоч би то було потрібне для тисячі других? Других, яких навіть не знає. Чорт! Він не оддасть їм всього... він має право й собі щось лишити...

Все в нім кипіло і гнало по хаті, од стіни до стіни, з кутка в куток.

"Зрадник!" Хай йому скажуть се у лице! Тоді побачать...

Йому сказали се у лице! Те друге, що жило у ньому, те справжнє і невгомонне "я". "Я", що так ясно горіло у ньому... палило в полум'ї все особисте, нечисте, звіряче. Але перше змагалось, боролось, хотіло жити, кричало про своє право й тягло до себе.

Їх помирила втома. Безбарвна і каламутна, вона дрімала десь в глибині, наче туман під водою, і тільки ждала, щоб простягти звідтіль свої липкі обійми...

Що діялось в світі? Хіба він знав? Не мав навіть охоти. Газет не читав, листів не було, і ніхто не приходив до нього. Спочатку навідувавсь хтось, але не міг застати Кирила й покинув ходити.

Вечорами, правда, як місто тихо світилось і тихо зітхало після денної утоми, він брав Устю за руку і йшов туди.

Бродили по вулицях, як по чорних каналах, притулившись до себе, і врешті спинялись десь під вікном, щоб послухать музику. Ховались у затінку й ловили згуки. Устя любила веселе, приспівувала стиха і стукала каблучками у такт, а в Кирила згуки скакали, як вогники, розцвітались, як квітки до схід сонця. Пливли на хвилях світла, що лилися з вікна, й родили тугу. За чимсь прекрасним і невідомим, таким далеким і таким близьким...

Раз щось чорне та пелехате закрило світло і розірвало музику.

— А!

— А!

— Се ви?

— Я.

Чорне трясло бородею та великим брилем, трясло Кирилові руку.

Яким побитом?

Обняло злегенька за стан і повело.

Нагнулось й прохало.

Не можна? Пусте. Тут недалеко, на дачі. Побачить жінку і їхнє життя, згадають колишнє. Два роки... так, так, два роки, як вони бачились...

Рука Кирила лежала в чужій руці, і дружнє тепло пестило збоку, але він чув якусь нехіть. А! Знову газети... і ті розмови... знов чорний привид, що потребує, як жертви, крові і сил.

Ні, він не може.

Він пам'ятає того "бандита", що гримів на зібраннях, кликав до бою, гарячий, одважний, любимий... і його жінку, таку маленьку, рухливу, що ще недавно була осередком. "Товариш Марія..." Яким чудом вони ще на волі?

Ні, він не хотів би опинитись між ними.

Його прохали, силоміць брали, і ранком він був вже на дачі.

їх стріла "товариш Марія". Яка вона стала гладка й сирова у своєму капоті, що нашвидку застібала на голій шиї, ося годована гуска! Вона була така рада, тільки скрізь — ай, які непорядки!

Стискала руку і кинулась до стола, звідки посипались раптом газети в опасках, нерозпечатані, в тумані пилу.

Чи ж їх тут не читають?

Іван сміявся так добродушно і передягся зараз в широку блузу. У вікна дивились грядки капусти і ліс кукурудзи, а квочка квоктала десь поблизу так хазяйновито, як і "товариш Марія".

На балконі їх чекав чай.

За чаєм Іван зразу, немов поспішався, підвищеним тоном почав розмову про сучасні події. Марія стиснула уста і з виразом затятого болю уперто мішала чай. Виходило голосно дуже, може, занадто, так наче слова спадали в порожню бочку і там вже зростали. І щось непотрібне і легке було у них, так наче хорий потішав хорого на смертельному ложі. Всі почували — Марія, що уперто мішала чай, Кирило, з ворожнечею втоми, Іван, який голосно кидав гарні слова, — всі почували, що десь недалеко, в сусідній кімнаті, лежить мрець, якого треба і не можна забути. І через те тільки ведеться розмова.

Навіть квочка .кволтала про се біля ніг, але на неї не звертали уваги. Тільки тоді, як стрибнули курчата на ноги, а звідти на стіл і покотились, мов жовті клубочки, поміж склянками, слова Івана розпливлись в усмішку і скотились додолу по чорній бороді.

— Цип, цип, цип... — лепетав ніжно Іван не тільки устами, але й очима, і вплів жовтий клубочок у чорну бороду бандита.

— Цип, цип, цип... — витягала губи Марія і тулила до рожевої шиї жовтий пушок.

Повітря зробилось легшим, порушились вільно стільці, розмова зразу ожила і перейшла раптом на породи курей. Кирила прохали оглянуть дачне хазяйство.

Корова звалася Гашка, мала чудове вим'я і всім лизала руки. Каченята котились поміж ногами, сірі й кругленькі, як грудки землі, чепурні кури, задерши нескромно шпичасті хвости, порпались в гною і справно неслися на радість хазяйці. Може, він хоче оглянуть яйця? Рудий бичок розставив ноги і тупо вперся очима в баркан, але він був високого роду: його життєпис варто послухать. Свиня рила подвір'я.

— Не бійтесь, нагніться... Чухайте... чухайте... поміж ногами, бо він се любить... Ах ти, кабасю!.. Чистої крові беркшир...

— Але ж, Іване: Йоркшир...

— Гм... дивно... вічно ти плутаєш...

І раптом очі впали в город, на синє море капусти.

— Марусе, бачиш?

— Ах, боже... свині в городі... Біжи переймай...

Тріснув патик, плигнуло тіло... Ач-чу! Гуч-га!.. Гупали ноги, мигтіли блузи поміж зеленим... Ас-са! Ги-ги!.. Одчиніть хвіртку!.. Ку-ві... ку-ві...

Тверде, щетинясте розтяло повітря, як куля, й черкнулось об ноги... Війнуло теплом людської пари, свиснув короткий віддих, мигнули червоні обличчя — і тоді тільки Кирило побачив, скільки сил коштувала гонитва...

Все се було таке далеке од того, чого Кирило боявся, як їхав на дачу. Тут можна бути спокійним. Звідки ж, замість спокою, ворухнулось у грудях щось неприязне, дражливе? Якесь гостре питання, що стало поперек грудей й кололо? Щось несподівано прикре?

В будні Іван їздив на службу і повертався пізно — в обідню пору. Лаяв сучасне земство, в якому служив, глузував злісно з тих ліберáлів, що так швидко змінили овечу шкуру на вовчу. Збирав всю погань сучасних відносин, брудне й криваве шумовиння життя, — і в тому якась зла радість. Так краще. Нехай так буде. Чудесно!...

Привозив новини. Між одною й другою ложкою борщу подавав звістки про страту на смерть. Вісім повішених. На смерть засуджено троє. Все молоді, ледве почали жити. Слова заїдались борщем, а в антракті ставало відомим, що по селах стріляють людей, як дичину. І все говорилось з таким спокоєм, з холодом навіть, наче факти з середніх

віків, які можна згадати, але не можна збагнути. Марію цікавили часом деталі — одірвані бомбою ноги, скалічені діти, місце смертельної рани, але все се вмить витісняла турбота, що перепікся пиріг. Забувала одірвані ноги, мертвих дітей, повішану молодь і бігла до кухні сваритись.

По обіді вони лягали спати. Спати — і по обіді! Вони, може, навіть хропли — мітинговий оратор Іван і "товариш Марія"!..

Кирило вибігав з хати, щоб того не чути.

Спав і Кирило — правда, не вдень, — і по ночах його мучили сни. Уперто снилось, що він щось мусить... от конче, до болю чує, що він щось мусить... мусить — й не має сили, і сам не знає, що таке мусить...

Вечорами приходила з сусідньої дачі кучерява курсистка, заслана звідкись. Вона приносила на обличчі казковий, не з сього світу, захват, а під пахвою книжку, її стрічали радо. Марія цілувала, а в Івана усмішка хвилями плила по чорній бороді. Вони наче цілий день ждали її приходу і зараз сідали за стіл. При світлі лампи, в маленькій кімнаті, що була як острів на морі ночі, вони читали. Щось чудне, нездорове, химерне, з запахом мускусу — "A Rebours" Гюїсманса, "Сад муки", де кохання гнило, як рана, а "я" розцвіталось пишним отруйним цвітом; оргії духу і тіла, надприродні інстинкти і той протест всього проти усього...

Або сперечались.

Тоді їх обличчя горіли, в Марії червоніли кінчики вух й блищали очі, Іван ходив по кімнаті з натхненним обличчям та дивував всіх зразками найкращих промов, а курсистка сиділа в казковому захваті, як королева в підводному царстві.

І чим далі стояла думка або уява од того жаху й скорботи, якими повилась дійсність, тим міцніше чіплялись за неї всі троє, наче спішили

проплисти, заплющивши очі, над глибиною, де спочивали уламки розбитого недавно корабля.

Читання кінчалось пізно. Іван одводив курсистку до дому, а повернувшись, заставав жінку при лампі. Затуливши долонями вуха, вона гарячкове дочитувала книжку, і в тиші лопотіли сторінки, наче їх вітер перегортав.

Треба було лягати спати, але вони не могли помиритись, хто на ніч забере книжку.

— Ти дочитаєш завтра, бо я ж піду вранці на службу, — протестував Іван.

— Мені лишилось кілька сторінок. Можна б, здається, дать мені спокій... — сердилась Марія.

— Ти дбаєш тільки про себе...

— А ти?

І виходила сцена.

Тепер ніхто вже не знімав гострих, пекучих питань, як першого дня, коли Кирило приїхав на дачу. Гість дістав вже належну честь, чого ж ще треба? Але се, як контраст, вставало непрохане і говорило. Щось невиразне, гнітюче, тривожне, — і тільки часами здавалось Кирилові, що він ось-ось зловить, ось-ось розв'яже, що саме мусить зробити...

Кожен раз, як Іван прокидавсь по обіді з припухлими трохи очима, блідим обличчям та збитим волоссям і позіхав довго і смачно, — Кирило корчився якось та тікав з хати, щоб того не бачить...

А хіба ж завтра не буде те саме — служба, телята, символізм і капуста? Припухлі очі і позіхання?

Він мав доволі того "спокою". Йому робилось душно од того повітря — і, не стямившись навіть, він кинув нарешті:

— Як можете... ви... Свинство!

Він хвилювався; слова виривалися трудно, наче з-під купи грузу, де довго лежали.

— Ви, що... коли навкруги...

Вони боліли, били не тільки Івана, оті слова, такі короткі і обом зрозумілі. Розривали всі перепони і вилітали, наче ракети.

Як він міг! Іван здвигнув плечима. А що ж він має робити? Серед загального знищення, апатії, втоми?.. Він не герой... і хто має право вимагати од нього геройства!.. Він робив, коли можна було робити... Ніхто не має права.... так, так, ніхто не має права його попрікнути...

Підняли голос і обидва кричали. Сердито, злісно. І в кожнім зокрема кричав власний біль, сором, кричала утома... кричала потреба, б'ючи другого, ранить себе...

Розбіглись сердиті, обидва схвильовані.

Кирило довго блукав, поки вгамувавсь трохи. Чи він був правий? Чи не образив даремне Івана? Ні, треба наново розглянуть справу, без гніву, спокійно. Він мусить зараз побачить Івана. Певно, він, бідний, мучиться десь після грубої сцени. Назад, додому!.. Тут близько... Ось вже біліють стіни... баркан, синя капуста... А ось...

Побачив Івана й Марію. Вони пололи на грядці, зігнувшись.

На зеленій низині, облитій вечірнім сонцем, серед капусти виднілись тільки їх круглі зади, великий чорний і менший синій, що нерухомо тулились рядочком, як емблема спокою. І було в образі тому таке гидке щось, таке противне, що Кирило здригнувся.

Не пішов на город, а подався до себе. І перше, що він зробив, — заклав руку в кишеню і витяг лист. Потертий, пом'ятий і сірий. Роздер коверту й читав. Ні, ще не пізно. Знайшов нарешті, що мусить зробити! І коли розбирав так при тьмяному світлі знищений лист, до нього з балкона донісся голос Марії:

— Йдіть чаю пити! У нас сьогодні пиріг!..

— Пи-ріг, ріг-ріг... — проспівав басом Іван у добрім настрої, так наче нічого не сталось.

Але Кирило не обізвався.

Збирався в дорогу.

Вересень 1907 р.